

TANULMÁNYOK

BAGI ZOLTÁN PÉTER

FERDINAND GRAF VON HARDEGG SZATMÁRI SZOLGÁLATA ALATTI FELADATAI A RÉSZÉRE KIÁLLÍTOTT IRATOK ALAPJÁN*

A felső-magyarországi *Feldobrist*,¹ Lazarus von Schwendi² a tiszántúli területen 1565-ben létrehozott egy Szatmár központú új védelmi övezetet Erasm Mager³ vezetése alatt. A kor-szak európai hírű hadvezére és hadtudósa így kívánta megoldani a Kassától távol fekvő, ám mind az Oszmán Birodalommal, mind pedig annak vazallusával, Erdéllyel határos – így stratégiai fontosságú – tiszántúli terület egységes irányítását.⁴ Jelentőségét mi sem bizonyította jobban, mint hogy az 1560-as évek második felében megkezdődött a vár átépítése, azaz bástyákkal történő megerősítése. Az ide rendelt német, döntő részében gyalogos had létszáma négyszer nagyobb volt a magyarénál, amely ráadásul nagy számú tü-zérrel is kiegészült. A 16. század folyamán a szatmári *Obrist* tisztséget szinte kizárólag külhoni származásúak kapták meg.⁵ Ferdinand Graf von Hardegg kinevezése és a részére kiállított *Bestallung*, valamint instrukciók átfogó, általános képet adnak arról, milyen fel-adatai és kötelezettségei voltak egy szatmári *Obrist*nak.

Ferdinand Graf von Hardegg 1588. április 23-án kérte az Udvari Haditanácsot, hogy *obristi* tisztséget kaphasson a végvidéken.⁶ Az alsó-ausztriai főhercegség *Herrenstand*-jába tartozó nemes ekkor már komoly hadi tapasztalatokkal rendelkezett. Az uralko-dó, II. Rudolf német-római császár, valamint magyar és cseh király első alkalommal 1580. szeptember 13-ai dátummal nevezte ki két zászló német lovas⁷ *Obrist*jává.⁸ A két, egyenként 250–250 fős hadat azonban nem sokkal később elbocsátották a szolgálatból.⁹ A gróf hamarosan újabb *Bestallung*ot kapott. Az 1582. február 1-jei kinevezési iratban az uralkodó ismét két zászló német lovas kiállítására adott számára megbízást. Még

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Ügyszám: BO/00013/19/2.

¹ Az idegen kifejezések részletes magyarázata – a könnyebb kereshetőség érdekében – a tanulmány vé-gén levő Glosszáriumban található.

² Janko 1871.; Pálffy 1996. 198. o.; Uő 1997. 272. o.

³ Pálffy 1997. 285. o.

⁴ Pálffy 1996. 198–199. o.

⁵ Pálffy 1995a. 124–125. o. és Kenyeres 2008. 290. o.

⁶ ÖStA KA HKR Prot. 1588. Expedit (Exp.) Bd. 183. fol. 262v. No. 54.

⁷ Kelenik 1991. 107–110. o.

⁸ ÖStA KA Best. 319/1580; Hausmann 1983. 185. o.; Pálffy 1999a. 247. o.

⁹ Hausmann 1983. 185. o.

ugyanezen a napon Hardegg Pozsonyban aláírta az úgynevezett *reverzálist*, amelyre a szolgálatba álláshoz volt szükség.¹⁰ A kinevezés értelmében az Udvari Kamara február 19-én tájékoztatta a hadifizetőmestert arról, hogy Ernő főherceg akaratából a gróf 600 forint éves fizetést kapjon.¹¹ A két had további sorsa egyelőre ismeretlen.

Több mint három évvel később az uralkodó még nagyobb tisztséget ruházott Hardeggre. II. Rudolf 1584. október 14-én az Udvari Haditanácsnak küldött levelében megüzenzte, hogy tárgyaljanak Hardegg-gel a haditanácsosi szolgálatáról.¹² Azt azonban nem tudjuk pontosan, mikor nyerhette el e tisztséget. Friedrich Hausmann 1983-ban megjelent tanulmányában azt feltételezte, hogy a haditanácsosi kinevezésére vagy még 1584-ben, vagy valamikor 1585 első felében került sor.¹³ Ezzel szemben az Udvari Haditanács 1585. december 17-én kelt bejegyzésében azt olvashatjuk, hogy a Habsburg Birodalom hadügyeit irányító testület ekkor kérte fel Hardegg-et a haditanácsosi szolgálatra,¹⁴ azaz valójában ekkortól töltötte be a tisztséget.

A haditanácsossá történt kinevezését követően 1587-ben és 1588-ban részt vett Miksa főhercegnek a lengyel trónért folytatott hadjáratában.¹⁵ Azt sem zárhatjuk ki, hogy az általa felfogadottakkal jelen volt az 1588. január 24-ei sorsdöntő byczynai csatában. Ekkor III., avagy Wasa Zsigmond csapatai Jan Zamoyski kancellár és a korona nagyhetmanjának vezetése alatt vereséget mértek a főherceg német, magyar, morva és sziléziai hadaira. A csatát követően maga Miksa is fogságba esett, ahonnan csak az 1589. március 9-én megkötött bytom–będzini szerződés aláírásával, a lengyel trónigényéről való lemondásával szabadulhatott meg. A gróf a lengyelországi szolgálataért járó fizetése és a haditanácsosi tisztségéért 1589. augusztus 31-ig öt megillető 2700 forint kifizetése érdekében az 1589. és 1590. évben is több alkalommal fordult mind az Udvari Haditanácshoz, mind pedig az Udvari Kamarához.¹⁶

Miksa főherceg sikertelen lengyelországi hadjáratából megtérve részt vett annak a bizottságnak a munkájában, amelyet az Udvari Haditanács a végvidék vizitációjára küldött ki.¹⁷ Hardegg-et a vizsgálat ideje alatt, augusztus 4-én Bécsből arra utasították, hogy

¹⁰ ÖStA FHKA AHF Prot. 1582. Exp. Bd. 371. fol. 99v; ÖStA FHKA AHF Prot. 1582. Registratur (Reg.) Bd. 375. fol. 54r; ÖStA KA Best. 341/1580; Hausmann 1983. 185. o.; Pálffy 1999a. 248. o.

¹¹ ÖStA FHKA AHF Prot. 1582. Reg. Bd. 375. fol. 45r.

¹² ÖStA KA HKR Prot. 1584. Exp. Bd. 175. fol. 5r No. 55.

¹³ Hausmann 1983. 186. o.

¹⁴ ÖStA KA HKR Prot. 1585. Reg. Bd. 178. fol. 234v No. 43.

¹⁵ ÖStA FHKA AHF Prot. 1590. Reg. Bd. 443. fol. 16r.

¹⁶ Uo. Prot. 1589. Exp. Bd. 428. fol. 233v és fol. 458v; uo. Prot. 1590. Exp. Bd. 437. fol. 33v; uo. Prot. 1590. Reg. Bd. 439. fol. 4r és fol. 330r; uo. Prot. 1590. Reg. Bd. 443. fol. 16r és fol. 23v; ÖStA KA HKR Prot. 1589. Exp. Bd. 184. fol. 44r, fol. 48r-v és fol. 290v.

¹⁷ Rajta kívül az említett bizottság tagjai voltak: Niklas von Puchhaim, Erasm Praun, Johann Ambrosius Bräsitan és Christof von Rappach. ÖStA FHKA AHF Prot. 1588. Reg. Bd. 424. fol. 261r és Pálffy 1999a. 248. o.

elismervény ellenében Túri Mártontól¹⁸ követelje a Palota építésére szánt 200 tallért, amit fordítson a bányavárosi kifizetésre.¹⁹

A gróf tehát már éghetett a vágtyól, hogy a harctéren és a vizitációk alatt szerzett tudását és tapasztalatait egy végvidék irányításánál megmutathassa. 1588. április 23-án Hardegg nem véletlenül fordult kérelmével az Udvari Haditanácshoz. A hadügyeket irányító kormány szerv ugyanis előző hónap 24-én értesítette Andreas Teufelt, hogy többszöri kérelmének engedve, elbocsátja a szolgálatból, a győri *Obristság* éléről. A tisztség betöltésére – az erre illetékes alsó-ausztriai rendek – mind a *Herrenstand*-ból, mind pedig a *Ritterstand*-ból több személyt javasoltak.²⁰ Az uralkodó választása végül Fernando Nogarol grófra esett,²¹ aki 1579-től szatmári *obristi*, illetve 1584-től ideiglenesen a felső-magyarországi *feldobristi* teendőket is ellátta.²² Wilhelm Freiherr von Roggendorf alsó-ausztriai *Landmarschall* 1587. december 17-én kelt felterjesztésében ugyan Hardegg neve is szerepelt mint lehetséges győri *Obrist*, ám – mint láttuk – az uralkodói akarat mást támogatott. Nogarol beiktatására pedig már 1588. április 6-án sor került.²³ Joggal feltételezhetjük mindezek alapján, hogy bár – a protokollumbejegyzés szerint – Hardegg csupán egy végvidéki *obristi* tisztséget kért magának, ám lelki szemei előtt már a szatmári hely megszerzésének lehetősége lebeghetett.

A gróf kérelmének beküldése és annak teljesítése között azonban majd másfél esztendő telt el. Az uralkodó 1589. május 9-én érkezett leiratában rendelkezett arról, hogy Hardegg foglalja el a megüresedett szatmári *Obristságot*. II. Rudolf ekkor kijelölte a haditanácsosi posztját átvevő személyt is Paul von Eitzing személyében.²⁴ A kinevezési irat kiállításánál azonban késett, mivel a felek (a gróf, az Udvari Haditanács és az Udvari Kamara) nehezen jutottak dülőre három kérdésben: Hardegg beiktatásánál a felfogadottak részére adandó pénzt, az *Obrist* saját zsoldját, valamint az *obristi* stáb, illetve a hadak létszámának, és ezzel együtt fizetésének csökkentését illetően. Az Udvari Haditanács egy június 23-ai protokollumbejegyzés szerint végül bejelentette a döntést Hardegg *Obristságáról*.²⁵

A gróf azonban július 24-én újra kérte az Udvari Haditanácsot, hogy támogassák a kinevezését a szatmári *Obristságra*, valamint a haditanácsosi zsoldjának és a lengyelországi hadjárat idejére kapott *Bestallung*-jában meghatározott fizetésének kiegyenlítését is. Az augusztus 11-ei protokollumbejegyzés szerint Ernő főherceg utasította is a bécsi Udvari Kamarát ezek teljesítésére.²⁶ Az Udvari Haditanács még aznap átküldte

¹⁸ Pálffy 1997. 271., 281. o.

¹⁹ ÖStA KA HKR Prot. 1588. Reg. Bd. 182. fol. 262v No. 15.

²⁰ Pálffy 1999a. 235. o.

²¹ Pálffy 1997. 273., 276., 285. o. és *Uő* 1999a. 181., 235–236., 252–253. o.

²² Pálffy 1997. 273., 285. o.

²³ Pálffy 1999a. 235. o.

²⁴ ÖStA KA HKR Prot. 1589. Exp. Bd. 184. fol. 4r No. 31.

²⁵ ÖStA FHK A AHF Prot. 1589. Exp. Bd. 428. fol. 335r.

²⁶ ÖStA KA HKR Prot. 1589. Exp. Bd. 184. fol. 290v.

Hardegg kérelmét a kamara tanácsosainak. A bejegyzésből kiderül, hogy a gróf kifejezte aggályait a had stábjának csökkentéséről, valamint beszámolt a zsold kifizetésének elmaradása miatt a had éhezéséről is. Mindezekkel kapcsolatban további utasítást várt. Erre az Udvari Kamara megjegyezte, hogy a stáb és a hadinép fizetésének csökkentését már mindenhol végrehajtották.²⁷ Ugyanezekre vonatkozó válaszukat augusztus 19-én Ernő főherceg részére is megküldték.²⁸

A bécsi haditanácsosok augusztus 23-án átadták Hardegg egy nappal korábban kelt levelét a kamara tanácsosainak, amelyben a szatmári beiktatását és az ottani, saját zsoldjának kifizetését kérte. Az Udvari Kamara válaszában jelezte a hadügyekkel foglalkozó kormány szervnek, hogy az általuk megszabott idő alatt a legkevesebb pénzüsszeget sem tudják kirendelni az ottani hadinépnek. Emellett kifejtették, hogy a gróf zsoldjára fizetendő 1000 forint előteremtése is nagyobb fáradsággal járt. A protokollumbejegyzés szélén található augusztus 29-én kelt betoldásból kiderül, hogy a beiktatásánál maga Hardegg 2000 forint kölcsönt ajánlott fel a zsoldosok kifizetésére, amelyet a sziléziai rendek adójából²⁹ kellett volna részére visszaadni. Ajánlatát Ernő főherceg el is fogadta.³⁰

Ezzel elhárult a legfőbb akadály Hardegg kinevezése elől, bár az udvari haditanácsi tagságáról – már csak a nagy távolság miatt is – le kellett mondania. Ennek megfelelően az Udvari Haditanács augusztus 31-én kelt levelében kérte a bécsi kamarai tanácsosokat, hogy Hardeggnek a szatmári *Obristság*ba történő beiktatásához szükséges hatalmi jelvényeket, azaz a főzászlót és az üstdobot szerezzék be. Az Udvari Kamara pedig a következő napon továbbította az említett iratot Michael Pernauer felső-magyarországi hadi fizetőmesternek, és utasította, hogy intézkedjen az ügyben.³¹ Emellett a pénzügyekért felelős kormány szerv szeptember 1-jén mind Pernauert, mind Andreas Kielman von Kielmansegg³² ideiglenesen megbízott felső-magyarországi *Feldobristot*³³ tájékoztatta arról, hogy a gróf által kölcsönzött 2000 forintot osszák szét a szatmári had tagjai között.³⁴

Szintén szeptember 1-jei dátummal az Udvari Haditanács kiállította Hardegg részére a *Bestallunghoz* tartozó úgynevezett *Bestallungjegyzék* fogalmazványát. Az irat nem csupán felsorolta az *obristi* stáb, a hadbírói testület,³⁵ a *Hauptmann* stábjá (*Erste*

²⁷ ÖStA FHKA AHF Prot. 1589. Exp. Bd. 428. fol. 407v-408r. A stáb és a had tagjainak és költségeiknek csökkentésére lásd: ÖStA KA AFA 1591-1-ad1a; uo. 1591-1-ad1b; uo. 1591-1-ad1c; uo. 1591-1-ad1d; uo. 1591-1-ad1e; Pálffy 1999a. 182. o.

²⁸ ÖStA FHKA AHF Prot. 1589. Reg. Bd. 433. fol. 280r.

²⁹ A sziléziai rendek a felső-magyarországi végházak és az oda rendelt had finanszírozásában vettek részt a Szepesi Kamarával együtt. ÖStA KA AFA 1592-2-1.

³⁰ ÖStA FHKA AHF Prot. 1589. Exp. Bd. 428. fol. 426v.

³¹ Uo. fol. 451v és ÖStA KA HKR Prot. 1589. Reg. Bd. 185-1. fol. 41r No. 107.

³² Pálffy 1997. passim és Uő 1999a. passim.

³³ Pálffy 1997. 273. o.

³⁴ ÖStA FHKA AHF Prot. 1589. Reg. Bd. 433. fol. 301r.

³⁵ A Magyar Királyság 16. századi hadi bíraskodásáról lásd Pálffy 1995b.

Platt) tagjait, a tüzérségnél és az építkezéseknél szolgálókat, az egyéb mesterembereket, a várban szolgáló német gyalogosokat és lovas lövészeket, valamint a városban elhelyezett magyar huszárokat és darabontokat, összesen 515 főt, illetve ezek havi, valamint éves zsoldját, hanem visszatükrözi az udvari kormányiszervek költségcsökkenésre irányuló szándékát is. Hardegg a tárgyalások alatt a neki bemutatott *Bestallung*-jegyzékből értesült arról, hogy a Habsburg Birodalom nehéz anyagi helyzete miatt az addig a stratégiai fontosságú erősségekben szolgált két német zászló gyalogos helyett már csak egy áll majd rendelkezésére. Emellett a városba rendelt magyar lovasság létszámát is meg szeretnék volna felezni, így az addigi 100 fő helyett már csupán 50 maradhatott szolgálatban.³⁶ Ilyen módon az udvari kormányiszervek éves szinten 13 783 forint megtakarítást reméltek.³⁷ Meg kell azonban említeni, hogy az uralkodó egy 1590. március 21-én kelt levelében hangot adott elégedetlenségének, és arra utasította a bécsi Udvari Kamarát, hogy találjanak módot a további redukálásra.³⁸

A létszám- és költségcsökkentés ügyében a gróf és az Udvari Haditanács által kirendelt tárgyalók között szeptember 4-ére megtörtént a megállapodás a fent említett feltételekkel.³⁹ Ezt követően kerülhetett sor a további iratok kiállítására szeptember 8-ai dátummal.⁴⁰ Ezek közül kiemelten az úgynevezett *Bestallungsbrief*től kell szót ejteni. Az irat elsőként kitért a szatmári erősség és a hozzá rendelt véghelyek⁴¹ élére kinevezett új *Obrist* legfőbb kötelezettségére, azaz arra, hogy engedelmességgel tartozik az uralkodónak, valamint a magyarországi ügyeket irányító Ernő főhercegnek, a prágai és a bécsi Udvari Haditanács tanácsosainak, végül a felső-magyarországi *Feldobrist*nak vagy az ideiglenesen e posztot betöltő személynek, azaz Kielmannak. A *Bestallungsbrief*ben szerepelt egy további kitétel is, amely értelmében II. Rudolf és Ernő főherceg is a kialakult helyzettől függően jogosult volt a *Bestallung*ban foglaltakat és a hadinép létszámát megváltoztatni. Ezzel szemben a gróf, amennyiben el kívánta hagyni szolgálatát, úgy azt három hónappal korábban köteles volt bejelenteni.

Hardegg számára a feladatai ellátására havi 200 forint zsoldot hagytak jóvá, amelynek számítása 1589. augusztus 1-jén vette kezdetét. A visszamenőlegesen megítélt zsold mellett a *Bestallung*-jegyzékben feltüntették közvetlen kíséretének a tagjait és azok hópénzét is (*lásd az 1. táblázatban*), valamint a kémkedésre szánt havi 16 forint 40 krajcárt is, amely összegeket a felső-magyarországi hadifizetőmesteri hivatalból kellett folyósítani.

³⁶ Pálffy 1995a. 154., 161. o.

³⁷ ÖStA KA Best. 403/1589; ÖStA KA AFA 1589-9-ad1; Hardegg 2022. 64–67. o.

³⁸ ÖStA FHKA AHF Prot. 1590. Exp. Bd. 437. fol. 180r.

³⁹ ÖStA KA Best. 403/1589.

⁴⁰ ÖStA KA HKR Prot. 1589. Exp. Bd. 184. fol. 300r No. 20.

⁴¹ Kálló, Kisvárdai és Ecsedi. Pálffy 1996. 198. o. és Kenyeres 2008. 290. o.

Ferdinand Graf von Hardegg kíséretének tagjai	Havi zsoldjuk
20 német lovas	160 forint
4 darabont	16 forint
1 német írnok	12 forint
1 magyar írnok	12 forint
1 tolmács	12 forint
1 dobos	12 forint

1. táblázat: Ferdinand Graf von Hardegg kísérete tagjainak hópénze

Az elszámolási viták elkerülése végett az irat összeállítói azt is meghatározták, hogy 1 forint 15 batkát,⁴² illetve 60 krajcárt ért.

Az iratban foglaltak szerint az Udvari Haditanács tájékoztatta a gróf kinevezéséről Pernauert, Georg Leschenbrandt felső-magyarországi mustrabiztost, valamint a szatmári várban és a városban szolgálókat is. A szerződötetetteket felszólították arra, hogy fogadják el a leendő szatmári *Obrist* személyét és engedelmeskedjenek neki. Hardegg-től pedig egy írásos nyilatkozatot (*Revers*) kívántak, amelyben megerősítette, hogy a *Bestallungjában* és az instrukcióban foglaltakat betartja.⁴³

Ez utóbbi irattípusba foglalt tartalmát az Udvari Haditanács saját kancelláriáján 1589. szeptember 7-én kelt fogalmazványból ismerjük. Az összesen tizenöt pontból álló instrukció vagy utasítás első, általános artikulusa szerint a grófnak a rábízott erősséget minden nyílt vagy titkos ellenséges támadással szemben meg kellett védenie. Senki-nek, semmilyen módon át nem adhatta, kivéve, ha az adott személy olyan elismervényt vagy parancsot mutatott fel, amelyet kétséget kizáróan az uralkodó látott el kézjegyével. Amíg azonban ez nem történt meg, addig élete árán is köteles volt védelmezni Szatmárt és a hozzá tartozó területet.

A második pontba foglalt rendelkezések arra intették, hogy az alá rendelt mindkét nemzetbeli (magyar és német) hadat jól vezesse/igazgassa (*Regiment*). Törekednie kellett arra, hogy a felfogadottak féljék Istent, és tanúsítsanak engedelmességet feljebbvalóikkal szemben, illetve őrszolgálatuknak eleget tegyenek a részükre kiadott rendelkezés szerint. Emellett a zsoldosoknak és parancsnoklóioknak (*Obrist*) az uralkodó ellenségeivel szemben hasznosan kellett szolgálniuk. A szatmári *Obrist*nak meg kellett akadályoznia, hogy az alárendeltek a környék alattvalóinak javait erővel elvegyék. Akik ezt mégis megtették, azokat meg kellett büntetni. Végül azon kellett lennie, hogy a két nemzet felfogadottjai között ne legyen ellenségeskedés.

Az instrukció harmadik pontja az újonnan kinevezett *Obrist*ot emlékeztette arra, hogy az Udvari Kamara több alkalommal is panaszt emelt a német gyalogok gyakori és

⁴² Az ezüstforint váltópénze, amely négy krajcárt ért (*Batzen = pác = patz*). Buza 2020. 427. o.

⁴³ ÖStA KA Best. 403/1589 és Hardegg 2022. 62–71. o.

nem megfelelő időben történt szolgálatelhagyása ügyében, mivel így nehezen lehetett követni a már megtörtént kifizetések, illetve a zsoldhátralékok alakulását. Ezért nyomtatékosan kérték az *Obristot* annak betartására, hogy amíg a korábban felfogadottakat fel nem váltják az újak, és a *Bestallung*jegyzékben meghatározott létszámcsökkentésre nem kerül sor, addig az előbbieket maradjanak szolgálatban. Amennyiben pedig egy gyalogost elbocsátának, úgy annak az üresen maradt helyét ne töltsék be azonnal, így takarítva meg némi pénzt.

A *Bestallung*jegyzékben szereplő adatok szerint Szatmáron 1589-ben egy *Zeugwart*, valamint további nyolc *pattantyús* (*Büchsenmeister*) szolgált.⁴⁴ Az instrukció negyedik pontja értelmében az *Obrist*nak felügyelnie kellett a már az erősségben lévő és a jövőben odarendelt ágyúkra, hadianyagra és minden másra is, ami a tüzéséghez tartozott. Ennek megfelelően gondoskodnia kellett arról, hogy a pattantyúsok szükségtelenül ne lőjenek a lövegekkel, hanem ezeket tisztán, tüztől és egyéb veszélyes dolgoktól távol tartsák.

Az instrukció ötödik pontjának értelmében az *Obrist*nak a szatmári építkezéseket – végezzék azokat robotban⁴⁵ vagy felfogadott munkásként⁴⁶ a környező vidék lakói – lehetőség szerint a legnagyobb mértékben támogatnia kellett. Megtiltották azonban számára, hogy előzetes értesítés és jóváhagyás nélkül saját céljaira használja fel az itteni mestereket – akár az építkezéshez, akár a tüzéséghez voltak felfogadva –, az építési készleteket vagy a szerszámokat elhordassa. Ennek megfelelően intették tehát, hogy az említett szakembereket a megfogalmazott és kiadott instrukció szerint alkalmazza, védelmezze és felelősséggel viseltesen irántuk, valamint felügyelje, hogy a munkájukat alázatosan, hűen, szorgalmasan és teljesen elvégezzék.

Az erősségben szolgálók számára a legfontosabb és egyben legproblémásabb kérdés az élelmezés biztosítása volt. A felfogadottak ellátását a vártartománynak kellett biztosítani, amelynek igazgatása a kinevezett udvarbírók (*provisor* vagy *Hofrichter*) hatáskörébe tartozott.⁴⁷ Az *Obrist* számára kiállított instrukció hatodik pontja igen részletesen foglalkozik a két tisztségviselő egymás közötti viszonyával. Az iratban foglaltakból világosan kiderül, hogy a mindenkori szatmári *Obrist* igen széles jogkörrel volt felruházva a tekintetben, hogy szigorúan felügyelje az udvarbíró tevékenységét. Ellenőriznie kellett, hogy a rábízott javakkal megfelelően – azaz az uralkodó hasznára – gazdálkodik-e, a bevételeket takarékosan használja-e fel, valamint hogy egy ostrom esetére is elegendő nagyságú élelmiszerkészlet áll-e a rendelkezésére. Amennyiben a tevékenységében hátrányt okozó vagy egyenesen káros dolgokat fedezne fel, vagy pedig maga

⁴⁴ ÖStA KA Best. 403/1589. és Hardegg 2022. 66. o.

⁴⁵ A szatmári vártartomány lakóinak robotterhére lásd *Kenyeres* 2002. 568., 589. o.

⁴⁶ A *Bestallung*jegyzékben olvashatók szerint az erősség védműveinek építésére és karbantartására különböző mesteremberek (lakatos, kovács, ács, szekérgyártó és kádár), valamint mész és tégláégető is szolgált Szatmáron. Munkájukat egy építési írnok és egy építési számtartó irányította, illetve felügyelte. ÖStA KA Best. 403/1589. és Hardegg 2022. 66. o.

⁴⁷ *Kenyeres* 2002. 561–600. o. és *Uő* 2008. 290–293. o. – A Szatmárhoz tartozó vártartománnyal a későbbiekben még részletesen foglalkozom.

az *Obrist* tenne javaslatot az őfelsége javát szolgáló változtatásra, akkor azt közölje az udvarbíróval. Emellett időben figyelmeztetnie kellett minden körülményre az Udvari Kamarát, valamint a Szepesi Kamarát⁴⁸ is – amennyiben a vártartomány irányítója az uralkodó és az erősség kárára garázdálkodna –, hogy időben megtörténhessen az ügy megfelelő és szükséges átnézése.⁴⁹ A jövedelmek ügyébe viszont az *Obrist* legkisebb mértékben sem avatkozhatott bele, ezek kezelését az udvarbíróra kellett hagynia, ahogyan ez az utóbbi utasításában szerepelt. Emellett az *Obrist* saját, illetve más részére sem követelhetett vagy kényszeríthetett ki tőle többet élelemben és pénzben, mint ami járt, valamint a saját költségén kellett a vártartományhoz tartozó alattvalókkal a szénát, tűzifát és az erősségek közötti levélszállítást finanszíroznia.

Szintén a lakosok, egészen pontosan a Szatmár városában lakó polgárok érdekeit szem előtt tartva készült a hetedik pont. Eszerint az *Obrist*nak gondoskodnia kellett arról, hogy sem a férfiakat, sem a feleségeiket, sem pedig a gyerekeiket a felfogadottak ne háborgassák. Azért, hogy a várost további lakosokkal, különösen mind a háborús, mind a békeidőben szolgáló német kézművesekkel lehessen benépesíteni, rendet kell tartson.

A gróf azonban nem csupán az erősségbe rendelt német és magyar hadinép felett parancsnokolt. Instrukciójának nyolcadik pontja értelmében szorgalmasan meg kellett fontolnia, hogyan tudná a Szatmár környéki vármegyék (Szatmár, Szabolcs, Ugocsa és részben Bereg vármegye)⁵⁰ lakóiból kiállított csapatokat még inkább hadra foghatóvá tenni és szükség esetén az ellenséggel szemben vezetni. Ez azt jelentette, hogy a tiszántúli területek feletti irányítást a felső-magyarországi *Feldobrist* átadta neki,⁵¹ azaz a vármegyéknek engedelmeskedniük kellett Hardegg követeléseinek és utasításainak.

Az utasítás kilencedik artikulusában arra intették az *Obrist*ot, hogy a környék magyar és német parancsnokaival, valamint az uralkodóhoz hű nemeseivel folyamatosan tartson kapcsolatot. Amennyiben szükséges, lássa el őket tanáccsal, támogatással és segéllyel. A titkos kapcsolattartásban pedig legyen körültekintő és megfontolt.

A Drinápolyban 1568. február 17-én aláírt béke viszonylagos nyugalmat teremtett a Habsburg és az Oszmán Birodalom határvidékén, a Magyar Királyságban. A nyolc esztendőre kötött szerződést aztán még három alkalommal – 1575-ben, 1583-ban és 1590-ben is – ugyanennyi időre meghosszabbították.⁵² Ezt a korszakot nevezte Pálffy Géza igen szemléletesen „háborús békeéveknek”,⁵³ mivel a hivatalosan is létező békeállapot ellenére állandóan folytak harcok a végvidéken, ami folytonosan egy háború

⁴⁸ A Szepesi Kamara működésére lásd *Acsády* 1894.

⁴⁹ Arról, hogy a szatmári vártartomány udvarbírójának el kellett ismernie az *Obrist* főségét, lásd *Kenyeres* 2002. 567. o. és *Uő* 2008. 292. o.

⁵⁰ *Pálffy* 1996. 198. o.

⁵¹ Uo.

⁵² *Tóth* 1996. 102. o.

⁵³ *Pálffy* 1996. 192. o.

kitörésével fenyegetett.⁵⁴ Ennek a lehetőségnek az elkerülésére az instrukció tizedik pontjában az Udvari Haditanács Hardeggét is arra utasította, hogy a békességet minden módon tartsa fenn. Ne fogadjon be se az erősségbe, se a vártartomány területére szabadhajdúkat vagy más portyázó és rabló csapatokat. Emellett az uralkodó zsoldján lévő és alá rendelt felfogadott hadinépének is meg kellett tiltania, hogy saját hasznukra végrehajtott portyákkal veszélyeztessék a békét. Másrészt azonban az Udvari Haditanács azt már engedélyezte az *Obrist* számára, hogy az ellenséges támadásokat, rablásokat és fosztogatásokat megakadályozza. Az így szerzett zsákmányról az instrukció tizennegyedik pontja rendelkezett. Eszerint a szokásos rendnek megfelelően osszák szét a megszerzett javakat és a foglyokat is. Az irat összeállítói azonban azt kikötötték, hogy a pasák és bégek sorsa felől az uralkodó szabadon dönt.

Azért pedig, hogy ezekről a portyákról, a végvidéki *beglerbégek* és *bégek* (titkos) praktikáiról időben értesülést szerezhessen – instrukciójának tizenegyedik pontja értelmében –, Hardeggnek is lehetőség szerint jó és megbízható kém- vagy hírszerző szolgáltot⁵⁵ kellett fenntartania. Az így megszerzett információkat rögtön továbbítania kellett az uralkodónak, az Udvari Haditanácsnak, a felső-magyarországi *Feldobrist*nak vagy az ezt a tisztséget ideiglenesen betöltő személynek, hogy a szükséges intézkedésekről időben döntés születhessen. Emellett az instrukció tizenharmadik pontjában a bécsi haditanácsosok külön is felhívták a gróf figyelmét az Erdélyi Fejedelemség felé irányuló hírszerzés fontosságára. Ennek megfelelően Hardegg már 1589 novemberének végén tájékoztatást küldött az Udvari Haditanácsnak az erdélyi rendi gyűlésről és annak végzéséről.⁵⁶ Meg kell jegyezni, hogy mindemellett a satzmári *Obrist* élénk diplomáciai tevékenységet is folytatott. Egy 1592. január 22-én Prágában kelt, a Fuggereknek szánt jelentésben ugyanis megemlítik, hogy a Magyar Királyságba menekült V. vagy Sánta Péter moldvai vajdával korábban a satzmári *Obrist* levelezésben állt.⁵⁷

Az instrukció tizenkettedik pontja az *Obrist* alá rendelt satzmári és Szatmáron kívüli hadinép állapotával foglalkozott. Hardeggnek folyamatosan ellenőriznie kellett, hogy a felfogadottak mindenkor a mustrajegyzéknek megfelelő létszámban, valamint felszereléssel és fegyverzettel szolgáljanak.

Az instrukció záró szakaszában az Udvari Haditanács kinyilvánította, hogy az *Obrist* részére megfogalmazott pontok ugyanúgy vonatkoznak a többi, a satzmári parancsnok alá rendelt három tiszántúli erősségben szolgáló tisztségviselőre és zsoldosra is. Ezek létszámáról az 1582. évi regensburgi birodalmi gyűlésre készült végvárjegyzék segítségével alkothatunk képet:

⁵⁴ Pálffy 1996. 192. o. és Tóth 1996. 102. o.

⁵⁵ A 16. századi végvidéki és diplomáciai hírszerzésről részletes összefoglalóként lásd Pálffy 1999b. 33–64. o.

⁵⁶ ÖStA KA HKR Prot. 1589. Exp. Bd. 184. fol. 80v No. 19. és uo. Prot. 1589. Reg. Bd. 185-1. fol. 77v No. 18.

⁵⁷ Österreichische Nationalbibliothek Fuggerzeitung Codex 8695. fol. 42r-v.

	Kálló	Kisvárdá	Ecsed
Német gyalogos	150		
Magyar könnyűlovás	100	50	100
Magyar darabont	100		50
Tüzér	9		
Összesen:	359	50	150

2. táblázat: A szatmári parancsnok alá rendelt három tiszántúli erősségben szolgáló tisztségviselők és zsoldosok létszáma (fő)

A táblázatban foglaltak alapján joggal feltételezhető, hogy Hardegg parancsnoksága alatt is szolgált a három erősségben további több mint 500 fő. Meg kell azonban jelezni Kisvárdá és Ecsed esetében, hogy ez a két vár a Várdai, illetve az ecsedi Bátori család kezében maradt, csak az uralkodó zsoldján lévő magyar lovasokat és darabontokat engedték be. Ez azt jelentette, hogy a família egy-egy tagja – Várdai Mihály, illetve ecsedi Bátori Miklós – kapott az Udvari Haditanácstól *Bestallungot* a hadak felfogadására, míg az Udvari Kamara a felső-magyarországi fizetőmesteren keresztül gondoskodott fizetésükről.⁵⁸

Másrészt – a *Bestallungbrief*hez hasonlóan – az utasítás záró szakasza is kitért arra, hogy Hardegg köteles engedelmeskedni és eleget tenni az uralkodó, a haditanácsosok és a felső-magyarországi *Feldobrist* vagy az ideiglenesen e tisztséget betöltő személy parancsainak. Emellett pedig úgy kellett cselekednie, hogy ez őfelsége hasznára, ne pedig kárára legyen.⁵⁹

A *Bestallung* és az instrukció átvételét követően Hardegg elindulhatott Szatmárba, hogy átvegye tisztségét. Az Udvari Haditanács 1589. szeptember 8-ai dátummal utasította Kielmant, hogy Hardegget a szatmári *Obristság*ba beiktassa és kihirdesse.⁶⁰ A gróf már a bécsi Udvari Haditanácshoz november 16-án érkezett levelében kérte új stábjá két tagjának, a harminc lovas lövész *Leutnantj*ának Cesare Bonetti, míg zászlósának Balthasar von Haubitz felfogadását. A haditanácsosok ezt el is fogadták.⁶¹ A császárvárosba pedig november 21-én érkezett meg Ulrich Franz Rothüt mustramester jelentése a gróf beiktatásáról és bemutatásáról.⁶² Mint ahogyan a későbbi iratokból kiderül, ez utóbbi aktus nem a terveknek megfelelően ment végbe. Hardegg már a november 16-án Bécsbe érkezett levelében kérte, hogy ne csupán a felfogadott szatmári hadinépnek mutassák be, hanem Szatmár, Szabolcs és Ugocsa vármegyék képviselőinek is, mint olyan személyt, akinek engedelmeskedniük kell.⁶³ Egy 1590. július 12-én

⁵⁸ Pálffy 1995. 161–162. o.

⁵⁹ ÖStA KA AFA 1589-9-1.

⁶⁰ ÖStA KA Best. 403/1589. és Hardegg 2022. 70. o.

⁶¹ ÖStA KA HKR Prot. 1589. Exp. Bd. 184. fol. 80r No. 27. és uo. Prot. 1589. Reg. Bd. 185-1. fol. 77r No. 34.

⁶² Uo. Prot. 1589. Exp. Bd. 184. fol. 77r.

⁶³ Uo. Prot. 1589. Exp. Bd. 184. fol. 80r No. 27. és uo. Prot. 1589. Reg. Bd. 185-1. fol. 77r No. 34.

kelt levelében a gróf kifejtette, hogy ugyan a szatmári tisztségviselők átvették a főherceg parancsát, és ígéretet tettek neki, hogy minden jogos követelést és kívánságot teljesítenek, ám a két másik vármegyének, Ugocsának és Szabolcsnak is hasonlókat kellene küldeni. Az Udvari Haditanács – a területileg illetékes – Kielmanhoz irányította az ügyet. Ő a lefolytatott vizsgálatot követően azt jelentette, hogy a Hardegg által hivatkozott, korábban a szatmári *Obristoktól* az említett vármegyékhez kiküldött, engedelmességre felszólító levelet nem találták meg.⁶⁴

Bár a gróf Szabolcs és Ugocsa tisztségviselőivel szemben nem, vagy csak nehezen tudta érvényesíteni akaratát, ám 1590 tavaszán a Magyar Kamarától kapott újabb instrukció tovább növelte hatalmát és tekintélyét a Tiszántúlon. Ekkor ugyanis az itteni hadvezetésén túl megkapta a szatmári vártartomány adminisztrátori tisztségét is. Ahhoz, hogy megítélhessük ennek jelentőségét, először röviden be kell mutatni a tiszántúli „birtokkomplexum” létrejöttének okait és feladatait. A már említett Schwendi az 1577. évi nagy bécsi haditanácskozáshoz benyújtott iratában azt javasolta, hogy „az ellátásra, az élelmezés megfelelőbb és előnyösebb előteremtésére a végeken sehol sincs más, jobb lehetőség, mint az, hogy a legfontosabb véghelyeket saját, a földműveléssel foglalkozó alattvalókkal lássák el, valamint hogy ezen helyek biztos jövedelmekkel és szolgálmányokkal rendelkezzenek. Ez a várakhoz legközelebb fekvő uradalmak megvásárlásával, és más alkalmas eszközök igénybevételével történhet meg. Minden tizedjövedelem a legközelebb fekvő véghelyhez szedhessék [sic!] be, és az őrségek zsoldjára fordíttassék, ahogyan az egy néhány helyen Magyarországon már most is történik.”⁶⁵ Kenyeres István szerint Schwendi példaként akár hivatkozhatott volna az általa megszervezett szatmári vártartományra is. A korszak európai hírű hadvezére és hadtudósa a 16. század hatvanas éveinek második felében a kis kiterjedésű szatmári és németi uradalmakhoz csatoltatta a fiágon magvaszakadt Drágffy-család, illetve Batoriak egyes Szatmár, Bihar, Közép-Szolnok és Máramaros vármegyei birtokait. Az így létrehozott tartománynak pedig azt a feladatot szánta, amit az 1577. évi tervezetében felvázolt: az ide rendelt hadat élelemmel, tűzifával ellátni és lehetőség szerint zsoldjukat egészében vagy részben fizetni.⁶⁶ A Hardegg részére kiállított adminisztrátori instrukció⁶⁷ ezt úgy fogalmazta meg, hogy „mivel [...] a szatmári vár jövedelmei kezelésének a feladatát is ő fogja ellátni, ezért különös gondot kell rá fordítania, hogy minden ilyen jövedelmet pontosan összegyűjtsön és beszedjen. Meg fogja ezért kapni tőlünk a szatmári vár összes tartozékának, valamint az ezen tartozékok után rendesen járó jövedelmeknek és mindenféle bevételeknek az urbáriumát, amelyet a Szepesi Kamara állít ki a részére.

⁶⁴ ÖStA KA Best. 403/1589. és Hardegg 2022. 68–69., 70–71. o.

⁶⁵ *Geöcze* 1894. 531. o.; *Kelenik* 2005. 988., 1004. o.; *Kenyeres* 2008. 290. o.

⁶⁶ *Kenyeres* 2002. 561. o. és *Uő* 2008. 290–292., 507–522. o.

⁶⁷ Az instrukció főbb pontjaiban megegyezik Zeleméri Miklós 1566. április 25-én Ungváron kelt, 52 cikelyből álló udvarbírói utasításával. *Kenyeres* 2002. 564–569. o.

A jövedelmek beszédese során ehhez az urbáriumhoz kell igazodnia, és minden igyekezetével azon lennie, hogy az összes jövedelmet pontosan és hiánytalanul behajtsa, róluk részletes, tiszta és világos számadásokat készítsen, hogy amikor majd megparancsoljuk, hogy adjon számot a tevékenységéről, azokat a Szepesi Kamarának (ugyanis miutánunk közvetlenül tőle fog függeni, ami a jövedelmeket és azok kezelését illeti) tisztán, világosan, rendben és részletesen elkészítve, haladék és nagyobb késlekedés nélkül be tudja mutatni; ezenkívül a bevételeinek és kiadásainak minden negyedéves időszakáról juttasson el áttekinthető kivonatokat ugyanezen Kamarához.”⁶⁸ A gróf számára összeállított utasítás ezt követően oldalakon keresztül szinte már kínos részletességgel sorolta fel a tartomány különböző birtokairól és népeitől származó adókat, javakat és jövedelmeket. Az irat összeállítói arról is rendelkeztek, hogy „ne csupán a rendes jövedelmek kezelésével foglalkozzon [az adminisztrátor], hanem – amennyire lehetséges – igyekezzen növelni a vár jövedelmeit, és ha tudja, gyarapítsa a rendes jövedelmek mértékét, de megfelelő és tisztességes módon, vagy akár rendkívüli úton”.⁶⁹ Azt azonban megtiltották számára, hogy ezek beszédéséhez a felfogadottakat használja. Ezzel a feladattal külön személyeket kellett megbíznia, akiket saját jövedelmeiből kellett fizetnie és ellátnia.

Mint ahogyan már említettem, a Szent György (április 24.) és Szent Mihály (szeptember 29.) napján behajtott adókból, jövedelmekből és javakból kellett az uralkodó által Szatmárra felfogadott had ellátását megoldani. Ezekből tehát megfelelő mennyiségű bort és gabonát kellett tárolni a véghelyeken, melyek felügyeletére Szatmárra külön személyt, Paul Eisfort rendelte a Szepesi Kamara. Az adminisztrátor köteles volt romlatlan állapotban átadni a földművelésből, a tizedből és a kilencedből, valamint a vásárlás útján szerzett élelmet Hardeggnek, akinek nem csupán a szatmári, hanem a kállói hadról is gondoskodnia kellett. Az ottani véghely ugyanis nem rendelkezett saját jövedelemmel, így az egész Érmellék, valamint a nyíri körzet egyes birtokainak javait a kállói zsoldosok ellátására kellett rendelnie. Amennyiben pedig szükséges volt, úgy a többi véghelyet is ki kellett segítenie.

Az adminisztrátor instrukciójának fontos és meghatározó részét képezték azok a pontok, amelyek a törvénytelenségek és visszaélések megakadályozásával, illetve megszüntetésével foglalkoztak. Magának a tisztségviselőnek a bevételeiről és a kiadásairól pontos elszámolást kellett eljuttatnia minden évben a Szepesi Kamarához. Ehhez mellékelnie kellett a bor- és gabonaügyletek során kiállított nyugtákat is.⁷⁰ A kiadások rovatban pedig fel kellett tüntetnie, mennyi gabonát, bort vagy szénát szolgáltatott ki a tartomány javaiból a zsoldosoknak. Ezeket ugyanis később a mustra és az ezzel együtt lebo-

⁶⁸ ÖStA FHKA AHK HFU Karton (K) 129. (1590. 01–1590. 03.) fol. 394r–413v és Hardegg 2022. 47. o.

⁶⁹ ÖStA FHKA AHK HFU K 129. (1590. 01–1590. 03.) fol. 394r–413v és Hardegg 2022. 55. o.

⁷⁰ A Kállóba rendelt hadnak átadott gabonáról és borról az ottani élelmezési felügyelő állított ki nyugtát, amelyet az adminisztrátornak az elszámolásához kellett mellékelnie. ÖStA FHKA AHK HFU K 129. (1590. 01–1590. 03.) fol. 394r–413v és Hardegg 2022. 54. o.

nyolított zsoldfizetés alkalmával levonták a felfogadottaknak járó pénzből a kirendelt mustrabiztosok. A gabona kiosztása mellett az adminisztrátor utasításában a német zsoldosoknak hetente fizetendő, úgynevezett húspénz (*Fleischgeld* vagy *pecunia car-nium*) összegének „kigazdálkodásáról” is olvashatunk. Eszerint a pénzt – amit a felfogadottak azért kaptak, hogy valami meleg ételt is ehessenek – a kocsmáltatásból, a különféle adókból és egyéb jövedelmekből kellett Hardeggnek előteremtenie. Az így összejött összeget aztán az élésmesternek kellett nyugta ellenében átadnia, aki kiosztotta azt a zsoldosok között.

Az irat készítői kitértek az igen gyakran jelentkező zsoldhátralék kérdésére is. Megfogalmazásuk szerint az adminisztrátornak meg kellett tiltania az úgynevezett *Restzettelek* eladását és vásárlását. Amennyiben ez mégis szükségessé vált volna, úgy az uralkodó hasznával kellett azt engedélyeznie. Emellett a grófnak adott utasításba azt is belefoglalták, hogy amennyiben egy felfogadott örökös vagy érvényes végrendelet nélkül halt meg, akkor – a rangjukat megillető temetés költségén kívül – a zsoldhátralékuk, a húspénz és minden ingóságuk az uralkodót illeti meg.

Az adminisztrátornak meg kellett akadályoznia, hogy az uralkodó által felfogadott had tisztségviselői és egyszerű zsoldosai a saját hasznukra használják az uralkodó vagy az alattvalók szántóit és rétjeit. Az utasítás összeállítói természetesen Hardeggnek is megtiltották, „hogy a vár tartozékain bármilyen földművelést, majorsági termelést, vagy akár a legkisebb mértékben is kocsmáltatást folytasson a saját javára, ehelyett mindent kizárólag a mi, illetve a véghely hasznára és gyarapodására intézzen és csináljon”.⁷¹ Emellett megtiltották, hogy az alattvalókat ő maga, vagy pedig a felfogadott had tisztségviselői és egyszerű zsoldosai feleslegesen megterheljék fuvarozással vagy egyéb munkával, illetve szolgálattal. Az adminisztrátornak attól is tartózkodnia kellett, hogy a neki szolgáló tisztségviselőknek⁷² a vártartomány városaiban és falvaiban tartásával külön megterhelje az itt lakókat.

Az adminisztrátor a szerteágazó és felelősségteljes munkájának elvégzéséhez egy hús, könnyű fegyverzetű lovasból⁷³ álló kíséretet kapott, akik futárszolgálatot láttak el mellette. Így saját fizetésére, valamint az alá rendelt *szer* ellátására és zsoldjára, továbbá asztalpengzre (*Tafelgeld*) összesen évi 1300 forint járt neki, amit a rábízott jövedelmekből háromhavonta kellett a részére folyósítani. Hardegg azonban kevesebb pénzt kapott, mint a korábbi udvarbírók. Részükre ugyanis 1400 forint volt megállapítva, ám az irat összeállítói 100 forintot levontak ebből az összegből a grófnak adott rendkívüli ajándékok miatt. Emellett az adminisztrátort megillette az is, hogy tizennégy kocsihúzó ló takarmányozására és tartására ingyen szénát és szalmát vételezzen.

⁷¹ ÖStA FHKA AHK HFU K 129. (1590. 01–1590. 03.) fol. 394r–413v és Hardegg 2022. 55. o.

⁷² A vártartomány tisztségviselőire lásd *Szatlóczi* 2016. passim.

⁷³ *Kenyeres* 2002. 569. o.

Az irat összeállítói külön rendelkeztek az ellenjegyző és a kulcsár éves jövedelméről; előbbinek 50, míg utóbbinak 16 forintot rendeltek. A többi szükséges szolgálot és tisztségviselőt az adminisztrátornak kellett felfogadnia, de – ahogyan az iratban olvasható – csupán korlátozott mértékű fizetésért.

Az instrukció utolsó pontja arról rendelkezett, hogy amennyiben Hardegg a feladatát a következő esztendőben már nem akarta ellátni, úgy azt fél évvel előre jeleznie kellett a Szepesi Kamara felé.⁷⁴

Felmerül a kérdés, miért szakított a Magyar, illetve a Szepesi Kamara a korábbi szokásával, és miért adminisztrátort nevezett ki a vártartomány élére udvarbíró helyett. Meglátásom szerint ezt az indokolta, hogy – mint, ahogyan már jeleztem – az Udvari Kamara jelentős összeggel tartozott Hardeggnek a haditanácsossága, a lengyelországi hadjárat és a végvidék ellátására szolgáló gabonaeladások⁷⁵ miatt. Ezért a gróf kérte a szatmári vártartomány jövedelmeinek átengedését haszonbérlet címén. A tárgyalások közte, illetve az Udvari Kamara és az Udvari Haditanács között már 1589 nyarán, azaz a szatmári *obristi* kinevezésével párhuzamosan megkezdődtek, és hosszabb-rövidebb megszakításokkal egészen 1590 júliusáig tartottak.⁷⁶ Azaz a Magyar Kamara által még 1590 márciusában kiadott tervezetet végül ugyanazon év nyarára fogadták el a felek. Hardegg ekkor állította ki új hivatalának reverzálisát.⁷⁷

Összegzőként megállapíthatjuk, hogy Hardegg 1589-ben és 1590-ben igazi állás-halmazóvá és a Tiszántúl legfontosabb személyiségévé vált. Igaz, hogy a haditanácsosi tisztségéről le kellett mondania, ám mint szatmári *Obrist* egyszerre irányította az ebbe az erősségbe és három másik végházba (Kálló, Kisvárdá és Ecsed) az uralkodó által rendelt hadat, valamint a vármegyék és a szatmári vártartomány által kiállított csapatokat. Emellett – rendhagyó módon – megkapta az utóbbi, igen jelentős birtokkomplexum közvetlen irányítását is (és nem csak az udvarbíró felügyeletét), mint adminisztrátor. Ez pedig számára olyan mértékű anyagi előnyökkel járhatott, amelyért érdemes lehetett a haditanácsosi megbízást felcserélni egy „Isten háta mögötti” erősség veszélyes parancsnokságával. Azt sem felejthetjük el azonban, hogy a hadügy területén a felső-magyarországi *Feldobrist*nak vagy a tisztséget ideiglenesen betöltő személynek, míg a szatmári vártartomány igazgatásában a Szepesi Kamarának az alárendeltségébe tartozott.

⁷⁴ ÖStA FHK A AHK HFU K 129. (1590. 01–1590. 03.) fol. 394r–413v és Hardegg 2022. 47–58. o.

⁷⁵ ÖStA FHK A AHF Prot. 1589. Reg. Bd. 433. fol. 302v.

⁷⁶ Uo. Prot. 1589. Exp. Bd. 428. fol. 335r és fol. 407v–408r; uo. Prot. 1589. Reg. Bd. 433. fol. 280r; uo. Prot. 1590. Exp. Bd. 437. fol. 34v, fol. 44r, fol. 176r, fol. 348r, fol. 375r; uo. Prot. 1590. Reg. Bd. 442. fol. 16v, fol. 82v, fol. 111v, fol. 176r, fol. 180r.

⁷⁷ Uo. Prot. 1590. Exp. Bd. 437. fol. 348r és fol. 375r.

Függelék

Glosszárium

Adminisztrátor: az ingó jószág, más szóval a jövedelem beszolgáltatója, illetve kezelője. Magyar nyelvű iratokban a tisztség megnevezésére leggyakrabban az adminisztrátor szót használták, de előfordult még a gondviselő és a prefektus kifejezés is. A 16. században gyakori, hogy ugyanazon személy lehetett udvarbíró és adminisztrátor is.⁷⁸

Asztalpénz (Tafelgeld): plusz jövedelemként járult hozzá az adott tisztségviselő megélhetéséhez.⁷⁹

Bég/szandzsákbég: a szandzsák élén álló katonai és polgári ügyekért is felelős főméltóság. Az iratokban szandzsákbég, bég vagy *mirliva* alakban is felbukkan a tisztségnév.⁸⁰

Beglerbég: a „bégek bégje”. A vilajetek élén álló főméltóság, aki általában a pasa rangot is viselte.⁸¹

Bestallung: amikor az uralkodó egy lovas vagy gyaloghad kiállításával, felszerelésével és vezetésével bízott meg egy – általában hadakozásban jártas – személyt, akkor az egy kinevezési iratot, *Bestallungot* vehetett át. A szót gyűjtőfogalomként alkalmazták a 16. században. A megbízott személy ugyanis öt különböző okmányt kapott az Udvari Haditanácstól, amelyek kötelezettségeit, jogait, s az ő és beosztottjai javadalmazásait rögzítette: *Bestallungbrief*, *Bestallungjegyzék (Bestallungsverzeichnis)*, toborzópatens (*Werbepatent*), *Artikelbrief* és kapituláció. Ezek összességét nevezték *Bestallungnak*.⁸²

Bestallungbrief: a *Bestallung* egy önálló része, amelyben számba vették a felfogadandó had felállításához szükséges utasításokat és feladatokat. Az Udvari Haditanács hadjáratok alkalmával az uralkodó megbízásából – régi katonai szokás szerint – három hónapra fogadta fel az *Obristot* és zsoldosait. Amennyiben azonban a hadihelyzet megkívánta, tovább is szolgálniuk kellett. A toborzott hadat egy meghatározott mustrahelyre rendelték. Ezt követően az uralkodó vagy az általa kinevezett hadvezér utasításainak és parancsainak megfelelően kellett szolgálniuk akár vízen, akár szárazföldön, egész vagy fél regimenttel, zászlónként, csapatonként, ahogyan a harci helyzet megkívánta. A zsoldosok a szemle napján kapták meg első fizetésüket, majd ezt követően a lövészek havonta „régí szokás szerint” 4 rajnai forintot, míg a duplazzsoldosok (*Doppelsöldner*) ennek a dupláját. A felfogadottaknak ebből kellett fegyverzetüket megvásárolniuk, vagy pótolniuk, valamint élelmezésüket és szállásukat kifizetniük. A visszaéléseket megakadályozandó, illetve a birodalomban forgalomban lévő számos pénzegység miatt meghatározták a forint váltóértékeit is (1 forint = 15 batka = 60 krajcár).⁸³

⁷⁸ Szatlóczki 2020. 29. o.

⁷⁹ Hardegg 2022. 162. o.

⁸⁰ Hegyi 2007. 368. o.

⁸¹ Uo. 361. o.

⁸² Hardegg 2022. 162. o.

⁸³ Uo. 162–163. o.

Bestallungjegyzék: ebben az irattípusban az *Obrist*nak és stábjának, valamint a *Hauptmann*-nak és stábjának (*Erste Platt*) tagjait és fizetését közölték.

Darabont: elsősorban őrző feladatot ellátó gyalogos. Egyrészt bizonyos épületek (kapu, tárház, fegyvertár) és földrajzi helyek (vár, város, tartomány) védelmét szolgálták. Másrészt meghatározott személyek, tisztségviselők mellé beosztva testőri feladatot láttak el, és adtak tekintélyt az adott hivatalnak.⁸⁴

Erste Platt: más néven *prima plana*. A *Hauptmann* stábjának tagjai alkották az *Erste Platt*ot.⁸⁵

Feldobrist: a mindenkori felső-magyarországi *Feld*- vagy *Generalobrist* – mint királyképe vagy *prorex* – magát az uralkodót meghatározott jogaiban és feladataiban képviselte ezen a területen. Az uralkodó bizonyos jogait gyakorolva a három fő tisztségviselő, az egri, a szendrői és a szatmári *Obrist* felett parancsnokolt, és irányította Felső-Magyarország hadügyeit.⁸⁶

Hauptmann: az *Obrist*hoz hasonlóan ez a szó is igen átfogó jelentéstartalommal bírt a korszakban. Feladata nem csupán katonai, hanem más adminisztratív ügyekre is kiterjedt. Ennek megfelelően mind a gyalogság, mind egyes lovas csapatok esetében „főember”, a „zászló vezetője”, valamint „parancsnok” értelemben egyaránt használták a tisztségnevet. A nyugat-európai hadszervezetben létezett szinonimája mind a zászló (*Fähnlein*), mind a *Hauptmann* szavaknak: kompánia (*compagnie* vagy *cornette*) és kapitány (*capitano* vagy *capitaine*).⁸⁷

Herrenstand: az alsó-ausztriai tartományban az urak/a mágnások rendje.

Húspénz (*Fleischgeld*, *pecunia carnium*): ezt a pénzt a zsoldosok kifejezetten azért kapták, hogy valami meleget is ehessenek. A felfogadottaknak a vártartomány földjein nevelt állatok (mint például a sereg barmok) húsára kellett költeniük az összeget, és nem kereskedőktől vagy a földbirtokosoktól megvenni a húst, ezzel is gyarapítva a helyi jövedelmeket.⁸⁸

Királyképe (*prorex*): lásd az *Obrist* magyarázatánál.

Kulcsár: a kulcsár feladata a vár és a város pincéiben tárolt borok őrzése, valamint a betárolással, illetve értékesítéssel kapcsolatos elszámolás elkészítése.⁸⁹

Landmarschall: az alsó-ausztriai rendek választott elnöke volt, aki a mindenkori *Herrenstand* tagjaként látta el hivatalát.

Leutnant: a 16–17. században valamely tisztségviselőt feladataiban és jogaiban helyettesítő személy, azaz vice volt.⁹⁰

⁸⁴ Hardegg 2022. 163. o.

⁸⁵ Uo. 164. o.

⁸⁶ Uo. 164–165. o.

⁸⁷ Uo. 166. o.

⁸⁸ Pálffy 1999a. 199. o. és Kenyeres 2008. 507–522. o.

⁸⁹ Szatlóczki 2016. 183. o.

⁹⁰ Hardegg 2022. 168. o.

Lovas lövész: a 16. század első harmadában tűntek fel a nyugat-európai harctereken, és az 1560-as években már bizonyítottan szolgáltak ilyen lovasok a magyarországi hadszíntéren is. Német nyelvű elnevezésüket, az *Archibusiert* fő fegyverükről, a keréklakatos könnyű puskáról, azaz *arquebus*ról kapták. Tüzerejük fokozása érdekében a nyeregkápára több pisztolyt is felszereltek, míg testük védelmére nyitott sisakot, mell-, nyak-, váll- és hátvértet, valamint vaskesztyűt viseltek. A 16. század végi gyors ütemű elterjedésük tüzerejükkel és sokoldalú felhasználhatóságukkal magyarázható, hiszen elő- és utóvédharcban, felderítő és őrszolgálatban, valamint portyázásban és a nagy ütközetekben egyaránt megállták a helyüket. Harcmódorukból adódóan a lassan mozgó, vagy a hadrendbe fejlődött gyalogsággal szembeni alkalmazásuk tűnt a legcélszerűbbnek.⁹¹

Német lovas: az újabban kiadott forrásokban felfegyverzett lovasként szerepelnek. A 16. és 17. század fordulóján az Udvari Haditanács által kiadott iratokban egyértelműen látszik, hogy fegyverzetük (kard, valamint 2–3, vagy esetenként 5–6 pisztoly) és páncélzatuk (sisak, váll-, nyak-, hát-, mellvért és vaskesztyű) ellenére a kor könnyűlovasságához sorolták (*geringes Pferd*) a német lovasokat. Harcmódjuk, az úgynevezett *caracol* a keréklakatos pisztoly tüzerejének kihasználására épült: a katonák soronként előrelovagoltak, pisztolyaikból sortűzet adtak le, majd felzárkóztak az egység utolsó sora mögé.⁹²

Obrist: a 16. századi német és olasz nyelvű katonai terminológiát nem egyszerű magyarrá átültetni, mivel a kor magyar hadszervezetében az adott tisztség egyszerűen nem létezett. Ennek egyik eklatáns és legtöbb félreértésre okot és lehetőséget adó fogalma az *Obrist* vagy *Oberst* szó. Esetében rögtön adódik a lehetőség, hogy a ma is ismert formában ezredesre fordítsuk le. Ezt a gyakorlatot előszeretettel alkalmazzák is a 16. századi magyar történelemmel, hadtörténelemmel foglalkozó modern történeti munkák szerzői. Leginkább az egy-egy hadjárat idejére felfogadott idegen (legfőképpen német) gyalogos és lovas csapatok parancsnokait értik alatta. Magát az ezredes szót azonban Dugonics Andrásnak köszönhetjük, aki az 1788-ban megjelent *Etelka* című művében használta azt először. Szily Kálmán *A magyar nyelvújítás szótárában* még egy érdekességre hívta fel a figyelmet. Eszerint Barczafalvi Szabó Dávid egy évvel korábban Pozsonyban megjelent, *Szigvart klastrom története* című művében az *Obrist* szót tömörnöknek „magyarította”. Az ezredes szavunk tehát a 18. század végét megelőzően nem létezett, és – amennyiben hihetünk Szilynek – még sokáig nem került át a közbeszédbe, egyszerűen nem jött divatba. Így aztán nem csodálkozhatunk azon, hogy a 17. században Istvánffy Miklós monumentális történeti művének Tállyai Pál által készített magyar nyelvű fordításában az *Obrist* szó használatára vonatkozóan az 1601. évi hadjárat leírásával kapcsolatban a következőt olvashatjuk: „...az gyalogságot Roswurm igazgatná, Prayner, Althan s Hoffkirchy kapitányokkal, s azoknak nyomokba Gaispergius az ő regiment seregével

⁹¹ Hardegg 2022. 168–169. o.

⁹² Uo. 169. o.

menne”. A latin nyelven készült eredeti szövegben azonban a szerző a *capiteneus* szó ragozott alakját használta. A modern magyar történetírás azonban nem csupán ezt az egy, az ezredes „megfejtést” kínálja fel a szó fordítására, hiszen a végvidékeket irányító *Obristok*at főkapitányként fordítja. Ez alapvetően megegyezik a korabeli szóhasználattal is. A 16–17. században a magyar nyelvű iratokban előfordult a végvidéki parancsnokok megnevezésére a főkapitány. Jó példa erre Wathay Ferenc önéletírása, amelyben Győr elesét követően a Bécs és Alsó-Ausztria védelmét ellátó óvári erősségbe rendelt had élére kinevezett Sigmund von Hagert „fűkapitánynak” nevezte. Majd ugyanő – néhány sorral később – volt parancsnokát egyszerűen kapitányként említi. A terminológiai káoszt tovább súlyosbítja, hogy a magyar történetírás ugyanígy a főkapitány szóval fordítja a felső-magyarországi végvidéki parancsnokot is, holott a német nyelvű iratokban annak megfelelője *Feld-* vagy *Generalobrist in Oberungarn* volt. A későbbiekben arra még kitérek, hogy bár a feladataiban igen, ám hatáskörében és felelősségében egyáltalán nem egyeztethető össze ez a szerep a többi végvidéket irányítóéval. Már csak azért sem, mert a *Feld-* vagy *Generalobristok* alárendeltségébe tartozott további három *Obrist*: a stratégiai fontosságú egri, szendrői és szatmári. Mindebből világos, hogy a két német kifejezést ugyanazon szóval lefordítani komoly tévedés lenne.

A végvidéki *obristi* tisztség magyar fordításával kapcsolatban még egy, a korszakban használatos fogalmat kell megemlíteni, ez pedig a *királyképe*. E tisztség viselője az uralkodó meghatározott feladatait és jogait átvette mind katonai, mind pedig más igazgatási területen. Alkalmazására a korabeli magyar nyelvben Wathay Ferenc önéletírásában találunk példát, aki kétszer is említi ezt a kifejezést. Elsőként éppen az 1594. évi események bemutatásánál jegyezte meg, hogy Ferdinand Graf von Hardegg, mint királyképe a városból kirendelte a katonaságot, azaz a lovasokat a Duna átkelőinek védelmére. A második alkalommal pedig az 1602 és 1606 között a győri *Obrist*ként szolgáló Ruprecht von Eggenberggel kapcsolatban használta a fogalmat, *győri királyképe*nek nevezve őt. Felmerül a kérdés, miért alkalmazta Wathay (és mások is) a főkapitány szót a végvidéki *Obrist* megfelelőjeként? Véleményem szerint azért, mert már a középkor óta a magyar hadszervezetben a főkapitányi tisztség számított a legmagasabbnak. Ezzel pedig szinte szinonimaként említették a királyképe kifejezést, hiszen ez utóbbi tisztség viselője az adott terület felett az uralkodó meghatározott katonai és igazgatási feladatait és jogköreit gyakorolta. Gondoljunk csak az erdélyi vajdákra, a horvát–szlavón bánokra, vagy az alsó részek főkapitányaira.

Ezek szerint az *Obrist* egyszer ezredest, egyszer főkapitányt, egyszer kapitányt, egyszer királyképét jelentett? Nem! Az *Obrist* mindig is *Obrist* volt, és valójában egyik magyar szónak sem megfeleltethető, vagy volt megfeleltethető pontosan a korban. Maga a kifejezés eredeti jelentése arra utal, hogy esetében a legfelsőbb, a legmagasabb beosztású személy, hiszen a német *ober*, azaz ’felső’ jelentésű melléknév felsőfoka. Nem lepődhetünk meg azon, hogy ennek megfelelően az *Obrist* német szó igen átfogó jelentéstartalommal, a tisztség viselője pedig sokkal szerteágazóbb jog- és feladatkörrel bírt

a korszakban, mint a mai ezredek. A had kiállításával megbízott személy ugyanis a felfogottjaival szemben patriarchális szerepet töltött be, amely részeként a gyalogság esetében minden e tisztségre kinevezett személy a kezében tartotta az egységen belüli legfőbb törvénykezési jogot. A német szakirodalom szerint már az adott egység szervezésének kiindulópontján is saját embereit tette meg e tisztség viselőivé, akik a toborzást végrehajtották. Emellett biztosítania kellett felfogottjai fegyverzetét, felszerelését, zsoldfizetését, ellátását, valamint mindennapjaik megszervezésével meg kellett akadályoznia a különböző visszaéléseket, csalásokat, kihágásokat és esetleges lázadásokat.⁹³

Pattantyús (Büchsenmeister): tüzér, ágyúmester.⁹⁴

Regiment: amennyiben a hadúr a 16. században úgy döntött, hogy több zászló (*Fähnlein*) gyalogost is felfogad, úgy azokat regimentbe szervezték, amely élén az *Obrist* állt. A szót a magyar történetírás tévesen a Dugonics András által a 18. század végén alkotott, és az *Etelka* című művében először 1788-ban megjelent ezred szóval fordítja le. A korszakban ez utóbbi kifejezést természetesen még nem ismerték, így a német megnevezést nem is fordították le. A szót eredeti értelme szerint az egy rend/rendtartás alá tartozó, egy szervezetben lévő gyalogosokra alkalmazták. Ez azonban nem jelentett kizárólagosságot, hiszen a szatmári vagy a győri végvidéken is regimentről beszélhetünk. Előbbi esetben azonban az *Obrist* alá rendelt és a sziléziai, illetve a felső-magyarországi rendek jövedelméből finanszírozott gyalogosok és lovasok összességét értették alatta. Ráadásul még a nemzetiségi összetétel sem számított, hiszen Hardegg alatt ugyanúgy szolgáltak németek és magyarok is. Szeretném felhívni arra a figyelmet, hogy a Habsburg Birodalom lovasságának esetében a regiment fogalmát csak a 17. század harmadik évtizedében kezdték el alkalmazni. Addig egy-egy lovas had felállításával megbízott *Obrist*nak három, négy, öt vagy több zászlót kellett toboroznia, felszerelnie és vezetnie.⁹⁵

Restzettel: a felfogottak részére a ki nem fizetett hópénz értékében hitellevelet, úgynevezett *Restzettel*t állítottak ki, amelyet a hadi fizetőmesteri hivatalban lehetett beváltani.⁹⁶

Reverzális (Revers): a felfogadással megbízott személy ebben az iratban esküt tett arra, hogy a *Bestallung*jában és a kapitulációjában foglaltaknak eleget tesz.⁹⁷

Ritterstand: Az alsó-ausztriai tartományban a lovagok rendje.

Szer (Sattelpferd): a 16. század végi forrásokban még elvéve lovagokként (*Ritter*) említett lovasok nem egyedül vonultak hadba, hanem az úgynevezett lovagi szerekekkel. Ennek német megfelelője az úgynevezett *lange Reihe* volt. A szert a lovag/nemes/főlegény/hadnagy/kapitány/*Hauptmann*/*Obrist*, valamint az öt és húsz fő közötti lovasból, többségében közrendűekből álló kísérete alkotta. Ennek megfelelően a mustralajstromokban

⁹³ Lásd Dugonics 1788. passim; Szily 1902. 84. o.; Wathay 1976. 145., 152. o.; Istvánffy 2009. 383. o.

⁹⁴ Hardegg 2022. 171. o.

⁹⁵ Uo. 172. o.

⁹⁶ Heischmann 1925. 193–195. o.

⁹⁷ Hardegg 2022. 172. o.

(*Musterregister*) csak a lovag nevét tüntették fel, embereiét nem. A korszakban mind a lovagot, mind a kíséretét katonának nevezték.⁹⁸

Zeugwart: a hadianyag őrzésével és nyilvántartásával megbízott hadszertárnok.⁹⁹

BIBLIOGRÁFIA ÉS RÖVIDÍTÉSEK

- Acsády* 1894. *Acsády Ignác*: A pozsonyi és szepesi kamarák. 1565–1604. Budapest, 1894.
- Buza* 2020. *Buza János*: Pénzforgalom és pénzürtékek a soproni országgyűlések idején (1622–1625). In: Amikor Sopronra figyelt Európa. Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés. Szerk. *Dominkovits Péter – Katona Csaba – Pálffy Géza*. Sopron–Budapest, 2020. 425–472. o.
- Dugonics* 1788. *Dugonics András*: Etelka. Pozsony–Kassa, 1788.
- Geöcze* 1894. *Geöcze István*: Hadi tanácskozások az 1577-ik évben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 7. (1894) 502–537., 647–673. o.
- Hardegg 2022. Ferdinand Graf von Hardegg, I. A bevezető tanulmányt írta *Bagi Zoltán Péter*. A forrásokat vál., a jegyz. és a mutatókat készítette *Vajk Borbála – Kovács László – Bagi Zoltán Péter*. Győr, 2022.
- Hausmann* 1983. *Hausmann, Friedrich*: Ferdinand Graf zu Hardegg und der Verlust der Festung Raab. In: *Domus Austriae. Eine Festgabe Hermann Wiesflecker zum 70. Geburtstag*. Hrsg. *Walter Höflechner – Helmut J. Mezler-Andelberg – Othmar Pickl*. Graz, 1983. 184–209. o.
- Hegyí* 2007. *Hegyí Klára*: A török hódoltság várai és várkatonasága. Budapest, 2007.
- Heischmann* 1925. *Heischmann, Eugen*: Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich. Wien, 1925.
- Istvánffy* 2009. *Istvánffy Miklós* Magyarok dolgairól írt históriája Tálylyai Pál XVII. századi fordításában. (Reprint.) Budapest, 2009.
- Janko* 1871. *Janko, Wilhelm*: Lazarus Freiherr von Schwendi oberster Feldhauptmann und Rath Kaiser Maximilian's II. Wien, 1871.

⁹⁸ Hardegg 2022. 175. o.

⁹⁹ Uo. 174. o.

- Kelenik* 1991. *Kelenik József*: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári-királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenöt éves háború éveiben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 104. (1991) 3. sz. 80–122. o.
- Kelenik* 2005. *Kelenik József*: Lazarus von Schwendi emlékiratai a török elleni védelmi rendszer magyarországi kiépítéséről (1576). *Századok*, 139. (2005) 4. sz. 969–1009. o.
- Kenyeres* 2002. XVI. századi uradalmi utasítások. Utasítások a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírói és ellenőrei részére. II. k. Szerk. *Kenyeres István*. Budapest, 2002.
- Kenyeres* 2008. *Kenyeres István*: Uradalmak és végvárok. A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban. Budapest, 2008.
- ÖStA
KA
AFA
Best.
HKR Prot.
FHKA
AHF Prot.
AHK HFU
Pálffy 1995a.
Pálffy 1995b.
Pálffy 1996.
Pálffy 1997.
Pálffy 1999a.
Pálffy 1999b.
- Österreichisches Staatsarchiv, Wien
Kriegsarchiv
Alte Feldakten
Bestellungen
Protokollen des Wienerischen Hofkriegsrates
Finanz- und Hofkammerarchiv
Protokollen der Alten Hoffinanz
Alte Hofkammer, Hoffinanz Ungarn
Pálffy Géza: A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. *Hadtörténelmi Közlemények*, 108. (1995) 1. sz. 114–185. o.
Pálffy Géza: Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században. Győr, 1995.
Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. *Történelmi Szemle*, 38. (1996) 2–3. sz. 163–217. o.
Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle*, 39. (1997) 2. sz. 257–288. o.
Pálffy Géza: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története, 1526–1598. Győr, 1999.
Pálffy Géza: Hírszerzés és hírközlés a törökkori Magyarországon. In: Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben. Szerk. *Petercsák Tivadar – Berecz Mátvás*. (Studia Agriensia 20.) Eger, 1999. 33–64. o.

- Szatlóczi* 2016. *Szatlóczi Gábor*: Vár a várban. A várak népe és a mezei hadak. I. k. A várak népe. Szeged, 2016.
- Szatlóczi* 2020. *Szatlóczi Gábor*: A polgár, a zsellér és a jobbágy. Adalékok a győri polgárság középkori adattárához. (Győri Tanulmányok 41.) Győr, 2020. 7–39. o.
- Szily* 1902. *Szily Kálmán*: A magyar nyelvújítás szótára. Budapest, 1902.
- Tóth* 1996. *Tóth Sándor László*: A Porta és a tizenöt éves háború kitörése. *Acta Historica (Szeged)*, 103. (1996) 101–112. o.
- Wathay* 1976. *Wathay Ferenc* énekes könyve. Budapest, 1976.

Zoltán Péter Bagi

FERDINAND GRAF VON HARDEGG'S DUTIES DURING HIS SERVICE
IN SATU MARE, BASED ON DOCUMENTS ISSUED TO HIM

(Summary)

In 1565, Lazarus von Schwendi, the *Feldobrist* of Upper Hungary, established a new defence zone in the Trans-Tisza region, centred on Satu Mare, under the leadership of Erasm Mager. This was the way the famous European general and military scientist of the time wanted to solve the problem of the unified control of the Trans-Tisza region, which was far from Košice, but bordered both the Ottoman Empire and its vassal, Transylvania, and was therefore of strategic importance. In 1589, Rudolf II, Holy Roman Emperor of Germany, King of Hungary and Bohemia, appointed Ferdinand Graf von Hardegg, a military advisor from the magnate family of Lower Austria, to the office of the *Obrist* of Satu Mare. Hardegg, however, not only took command of the considerable number of troops assigned to the area, as well as the troops sent by the castellany and the counties, but also became the administrator of the castellany the following year. The points of the *Bestallung* and the instructions issued to him show, on the one hand, the duties and obligations of the official. On the other hand, it may also explain why Hardegg was willing to give up the title of military adviser to accept the dangerous command of a “God-forsaken” fortress.

Zoltán Péter Bagi

DIE AUFGABEN VON FERDINAND GRAF VON HARDEGG
WÄHREND SEINES DIENSTES IN SZATMÁR (SATHMAR) AUFGRUND
DER FÜR IHN AUSGESTELLTEN DOKUMENTE

(Resümee)

Im Jahr 1565 errichtete Lazarus von Schwendi, ein Feldobrist aus Oberungarn, unter der Leitung von Erasm Mager eine neue Verteidigungszone im Gebiet jenseits der Theiß (Tiszántúl), deren Zentrum Szatmár (Sathmar) war. Auf diese Weise wollte der berühmte europäische General und Militärwissenschaftler jener Zeit die einheitliche Kontrolle über das Gebiet jenseits der Theiß sicherstellen, die zwar weit von Kassa (Kaschau) entfernt war, aber sowohl an das Osmanische Reich als auch an dessen Vasallen Siebenbürgen grenzte

und daher von strategischer Bedeutung war. Im Jahr 1589 wurde Ferdinand Graf von Hardegg, ein Militärrat aus einer niederösterreichischen Magnatenfamilie, von Kaiser Rudolf II., dem Kaiser des Heiligen Römischen Reiches sowie König von Ungarn und Böhmen, auf den Posten ernannt. Hardegg übernahm jedoch nicht nur das Kommando über die Truppen von beträchtlicher Stärke, die hierher beordert wurden, sowie die von der Herrschaft und den Komitaten entsandten Truppen, sondern wurde im folgenden Jahr auch Verwalter des Burggebietes. Die Punkte der ihm erteilten Bestallung bzw. der ihm erteilten Instruktionen zeigen einerseits die Aufgaben und Pflichten des Amtsträgers auf. Andererseits erklären sie auch, warum es sich für Hardegg lohnte, auf den Titel des Kriegsrates zu verzichten und das gefährliche Kommando über eine Festung „im Nirgendwo“ zu übernehmen.

Zoltán Péter Bagi

MISSIONS DE FERDINAND GRAF VON HARDEGG LORS DE SON SERVICE
À SZATMÁR D'APRÈS LES DOCUMENTS QUI LUI ONT ÉTÉ DÉLIVRÉS

(Résumé)

En 1565, le *Feldobriste* de Haute-Hongrie Lazarus von Schwendi crée une nouvelle zone de défense à l'est de la rivière Tisza autour de Szatmár placée sous la direction d'Erasm Mager. Le célèbre général et scientifique militaire connu dans toute l'Europe souhaite ainsi assurer l'administration unifiée de la région transtibiscine, car elle est d'une importance stratégique: Éloignée de Cassovie certes, mais limitrophe de l'Empire ottoman et de son vassal la Transylvanie. En 1589, Ferdinand Graf von Hardegg, conseiller militaire issu d'une famille de magnats de Basse-Autriche, est nommé *Obrist* de Szatmár par Rodolphe II, empereur du Saint-Empire romain germanique, roi de Hongrie et de Bohême. Hardegg prend non seulement le commandement des troupes nombreuses affectées à la région et des troupes levées par la seigneurie et les comitats, mais il devient également l'administrateur du domaine autour du château l'année suivante. Le *Bestallung* et les instructions qui lui sont adressés révèlent les missions et les obligations du fonctionnaire, mais ils nous aident également à comprendre pourquoi il valait la peine pour Hardegg de démissionner de son poste de conseiller de guerre et d'accepter le dangereux commandement d'une forteresse « au bout du monde ».

Золтан Петер Баги

ЗАДАНИЯ ФЕРДИНАНДА ГРАФА ФОН ХАРДЕГГА ВО ВРЕМЯ ЕГО СЛУЖБЫ
В САТУМАРЕ НА ОСНОВАНИИ ВЫДАННЫХ ЕМУ ДОКУМЕНТОВ

(Резюме)

В 1565-ом году Лазарус фон Швенди, Верхне-Венгерский Фельдобрис (Feldobrist - Главнокомандующий военгенерал), создал новую оборонительную зону на затисайской территории с центром в Сатумаре под руководством Эразма Магера. Таким образом известный в Европе полководец и военный ученый той эпохи хотел решить вопрос единого управления стратегически важной затисайской области, которая находится далеко от Кошицы, но граничит как с Османской империей, так и с её вассалом Трансильванией. В 1589-ом году германо-римский император правитель II. Рудольф, король Венгрии и

Богемии, назначил на должность Обриста (*Obrist* - Полковник) Сатумаре Фердинанда Графа фон Хардегга военного советника, происходящего из семьи магнатов Нижней Австрии. Однако Хардегг не только взял на себя командование значительным количеством войск, приписанных сюда, но и принял командование войсками, присланными поместьями и графствами, и одновременно стал администратором крепостной провинции в следующем году. С одной стороны, из выданных ему Бэсталлунг (*Bestallung* - Инаугурация) и пунктов инструкций выясняется, каковы были задания и обязанности служащего. С другой стороны, мы также можем получить объяснение, почему Хардегг был вынужден отказаться от звания военного советника и принять опасное командование прочной крепостью «за спиной у Бога».